

”הסדר לכתחילה”

ראשי פרקים¹

- א. מבוא
- ב. פטור ממלחמה מחמת שייכות לשבט לוי
- ג. רבנן לא צריכי נטירותא
- ד. מצוה שיכולה להעשות על ידי אחרים
- ה. לימוד תורה - צורך השעה
- ו. פטור משירות צבאי מצד ”עת לעשות לה’ הפרו תורתך”
- ז. ספרא וסייפא

א. מבוא

ישנן כמה גישות כלפי היחס הנכון בין לימוד תורה ובין צבא בציבור הדתי לאומי. גישה אחת סוברת שהצורך הציבורי בת”ח מחייב שיחרור העוסקים בתורה מכל עול אחר, כולל העול הבטחוני, כדי לאפשר להם להתרכז בלימוד התורה באופן מלא מבלי הפרעה.

גישה שניה סוברת שרוב הציבור אומנם ראוי לו לשלב בין לימוד בישיבה והשירות הצבאי, אך אותן קבוצות האיכות, בעלות היכולת הרוחנית הגבוהה, להן ראוי לשבת בישיבה בלי שירות צבאי.

לדעתנו, מסלול גידולו ובניינו של ת”ח, אותו בעל כישרון ובעל היכולת הרוחנית הגבוהה, חייב לעבור דרך השילוב של ישיבה וצבא, והעיקרון עליו בנוי ”ההסדר” נועד לו לכתחילה.

נביא בהרחבה את ההוכחות לשיטה הסוברת שת”ח אינו מחוייב בשירות הצבאי ודחיות לראיות אלו.

¹ הוספת העורך.

הרב שמואל הבר

ב. פטור ממלחמה מחמת שייכות לשבת לוי

הרב וולדנברג בספרו "הלכות מדינה"², וכן הרב טיקוצ'ינסקי ז"ל בקובץ "התורה והמדינה"³, וכן הרב רגנשברג ז"ל בספר "משפט הצבא בישראל"⁴, והר" אריאלי בספר "משפט המלחמה", משווים בין הלכה י"ב להלכה י"ג בפרק י"ג מהלכות שמיטה ויובלות לרמב"ם: בהלכה י"ב כותב הרמב"ם ששבת לוי "לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן"⁵, אלא הם חיל ה"⁶, ובהלכה י"ג מיישם הרמב"ם דינים אלו על שבת לוי בלבד:

אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל, לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו, לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים וללויים. הרי דוד ע"ה אומר: 'ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי'.

בהלכה י"ב מביא הרמב"ם שלשה פרטי דינים: לא עורכין מלחמה, לא נוחלין ולא זוכין. לשיטתם, ההשוואה בין שבת לוי לת"ח היא בכל שלשת הדינים: **בדין הראשון** - "לא עורכין מלחמה" פוטר הרמב"ם את שבת לוי אפילו ממלחמת מצוה לשיטתם **מטעמא דקרא** כיון שהם 'חיל ה' - 'ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה... שנאמר יורו משפטיך ליעקב"⁷, דאל"כ אין יסוד להחיל דין זה על ת"ח. **הדין השני** - "לא נוחלין" לכאורה קשה לשיטתם, וכי יעלה על הדעת שת"ח לא נוחל כשבת לוי?! אולם ניתן לדחוק ולומר שבשבת לוי הדין הוא מגזירת הכתוב בין ערכו מלחמה בין לא ערכו, אך לת"ח יש אפשרות שלא לערוך מלחמה, ואם ערך מלחמה כיהושע, כלב ועתניאל - הרי שירש⁸. אך השוואת **הדין השלישי**, "שלא זוכין לעצמן בכח גופן", וכנגד זה בת"ח "ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזיכה לכהנים וללויים" (תרומות, ומתנות וכו') קשה, שהרי כבר העיר הרדב"ז במקום כי אם נאמר שיחיה מהצדקה, הרי יסתור הדבר את שכתב הרמב"ם

² עמי נ"ו.

³ חלק ה"ר עמי מ"ה.

⁴ עמי ע"ו.

⁵ "ויזיא שקבלו ערים ומגרשיהם נחלת אחוזה מתנה משאר השבטים ולא מה שכבשו..." (הרב טיקוצ'ינסקי, שם).

⁶ עיין בקידושין ס"א ע"ב תוד"ה "איי" שתלה אחד בשני "וכי איזו סברא היא שישבו בבתיהם וירשו עם אחיהם שיצאו למלחמה".

"הסדר לכתחילה"

בפירושו למשנה באבות פ"ד - "ולא קרדום לחפור בה". וכך פסק בחריפות בהלכות ת"ת⁷:

כל המשים על ליבו שיעמוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את ה' ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונמל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור להנות מדברי תורה בעוה"ז.

בשל קושיא זו מסיק הרדב"ז שאין זה דין אלא ברכה, שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו ולא שישליך עצמו על הציבור, וכן מבואר ב"מעשה רקח". א"כ, פשוט לדבריהם שכוונת הרמב"ם בהלכה י"ג אינה לפסוק הלכה אלא לעודד, להעניק ברכה והבטחה "לכל איש ואיש אשר נדבה רוחו אותו..." שהקב"ה יזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו, וממילא אין בכוונתו להשוות בין הדינים של שבט לוי לבין מי שנדבה אותו רוחו. וכן נראה, שדרכו של הרמב"ם לסיים בדברי מחשבה, ולכן הביאו כאן דרך אגב ולא קבעו במקומו הראוי לו בהלכות מלכים.

גם אם נניח כדבריהם הרי שדין זה הוא במלחמת מצוה, כגון מלחמת שבעת העממין, אך לא בעזרת ישראל מיד צר שהיא מלחמת פקוח נפש. וכן כותב "הציץ אליעזר"⁸ כאשר מביא את הרמב"ם⁹ בהלכות שבת:

גויים שצרו על עיירות ישראל... ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות, או שערכו מלחמה, או שצרו סתם - יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללין עליהם את השבת. ומצוה על כל ישראל שיכולים לבוא, לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגוים בשבת.

וכן מבואר בסמ"ג, ומדייק ה"ציץ אליעזר" שבמילים "על כל ישראל" נתכוון הרמב"ם:

שאפילו גדולי ישראל וחכמיהם אם יכולים להחזיק נשק ביד ולבוא לעזור ולהציל - עליהם לבוא... מכיון שיש בזה פקוח נפש, בדומה למה שפוסק הרמב"ם גבי חילול שבת שעושים לחולה שיש בו סכנה... כי הרי בדרך כלל אין שבט לוי יוצאים בעריכת המלחמות של ישראל עם האומות, וכן לא ת"ח אשר תורתם אומנותם וייחדו את עצמם לעבודת השם, וכמו שפסק בסוף שמיטה... וכאן מכיון שהשאלה היא להציל נפשות ישראל, ויש פקוח נפש באי הגשת התצלה, אזי מחויבים כל ישראל לצאת ולעזור... אפילו אלו שבדרך כלל אינם עורכים מלחמה.

⁷ פ"ג הי"י.

⁸ חלק ג' סימן ט'.

⁹ פרק ב' הלכה כ"ג.

הרב שמואל הבר

הראה לי הרב אברהם לב שכן כתב גם הרב הנזיר ב"מגילת מלחמה ושלום"¹⁰:
אבל למלחמת מצוה לעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, הכל יוצאין ולא
שמענו שלוי והייל השם פמור.
וגם אצלנו המצב הבסיסי הוא מדינה שהקיפה עכו"ם ומצוה על כל ישראל,
והחלוקה צריכה להיות אמת.

ג. רבנן לא צריכי נטירותא

ראיה נוספת שמביא הרב טיקוצ'ינסקי ז"ל, במאמרו "התורה והמדינה", היא
מהנאמר בגמ' בב"ב¹¹ - "רבנן לא צריכי נטירותא", פירוש שהגמ' פוטרת ת"ח
מהשתתפות בבניין חומת העיר ושמירתה. וכך פסק הרמב"ם¹²:
ת"ח... אין גובין מהם לבניין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים
וכיוצא בהן ולא לתשורת המלך.
וכך פסק בשו"ע¹³:

כל הדברים הצריכים לשמירת העיר לוקחים מכל אנשי העיר ואפילו
מהיתומים חוץ מת"ח שאין ת"ח צריכים שמירה שתורתן משמרתן.

גם כאן הדברים אינם דומים למציאות דין וכפי שכבר הבאנו, כי "גוים שצרו על
עירות ישראל... אם באו על עסקי נפשות... מצוה על כל ישראל... לצאת ולעזור
לאחיהם שבמצור". וכפי שדייק ה"ציץ אליעזר" כל ישראל ואפילו ת"ח ולא שנא
אם הוא עצמו נמצא בסכנה או גרם לסכנה, או לא. כל ישראל חייבים לצאת. ואם
לעזרת עיר אחרת חייבים לצאת, לעזרת עצמם ואנשי עירם פטורים!! אלא ודאי
שהגמ' בב"ב מדברת במציאות שונה בה אין כרגע סכנה או ספק סכנה והפטור אינו
אלא מבניין חומת העיר או משמירה כנגד גנבים. והראה לי הרב דניאל מילר שכן
מבואר בשו"ת הרדב"ז ח"ב תשנ"ב.

ד. מצוה שיכולה להעשות על ידי אחרים

טענה נוספת שמעתי כי זו מצוה שיכולה להעשות ע"י אחרים, וכפי שפסק
הרמב"ם בהלכות ת"ת¹⁴:

¹⁰ עמ' כ"ח.

¹¹ ז' ע"ב.

¹² הל' ת"ת פ"ו הי"י.

¹³ ח"מ קס"ג ד'.

¹⁴ פ"ג הי"ד.

"הסדר לכתחילה"

היה לפניו עשיית מצוה ות"ת, אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים - לא יפסיק תלמודו. ואם לאו - יעשה המצוה ויחזור לתלמודו.

משמעותה של טענה זו היא כי למרות שבמלחמת מצוה הכל יוצאין, הדברים אמורים רק במקרה שיש צורך בכולם לבצוע המשימה. אך יש ביכולתה של המלכות, או נציגיה (הנוהגים ע"פ ההלכה), להחליט כי אם ניתן לבצע את המשימה גם בכמות פחותה של חיילים, הרי שניתן לשחרר חלק מהכוחות, במקרה דנן - ציבור לומדי התורה, ע"פ העקרון של מצוה היכולה להעשות ע"י אחרים, שהיא הבסיס ההלכתי להסדר זה. המשמעות בשטח היא כי אם לדוגמא אפשר לבצע את המשימה של עזרת ישראל מיד צר בכמות של מאה אלף חיילים, כאשר כמות הנפגעים בנפש ובגוף ר"ל נמוכה, ואפשר לעמוד באותה משימה של עזרת ישראל מיד צר גם בשמונים אלף חיילים, כאשר כתוצאה מצמצום הכוחות הלוחמים תגדל כמות הנפגעים ח"ו (ע"פ דרכי הטבע). או אפילו כאשר יש צורך במאה אלף חיילים לביצוע המשימה ואין צורך ביותר חיילים השאלה היא מי ומי החולכים למלחמה? (לדעתי האפשרות הראשונה היא המתאימה למציאות עד ימינו אלו). עפ"י שתי הדוגמאות מובן ששרות המילואים יקטן, אם יגויס כל הציבור, ויגדל, אם ציבור לומדי התורה לא יגויס. כאשר מעבר למאמץ, הטורח וההפסד הממוני, החייל המשרת מסכן נפשו במקום חברו הלומד תורה באותו זמן.

וגם זה נראה לי דחוי מכמה טעמים:

א. המצב שלנו אינו דומה למצב של גויים שצרו על עיירות ישראל. שם מדובר בעיירות ישראל הנמצאות במצור, ומצוה על כל ישראל שאינם נמצאים במצור לצאת ולעזור, וזו היא מלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר. אך המקרה דנן שונה, כאן כל אחד נמצא במצב של פקוח נפש כמו כל אחד אחר, ואין צורך להגיע לגדר של מלחמת מצוה. זהו מצב של פקוח נפש של כל אחד ואחד מישראל הנמצא בארץ, וכל אחד ואחד צריך להגן על עצמו. וחובת ההצלה של גופו, זו היא מצוה שבגופו המוטלת עליו¹⁵ כמו שחייב לנשום ולאכול ולהבריא את עצמו במצב של חולי וללבוש מסיכה בזמן התקפת אב"כ, ולא יאמר אשכב על מיטתי ואלמד תורה ואפשר לעשות ע"י אחרים, שיאכילו וינשימו וירפאו אותי ויחבשו המסיכה על פני. העובדה שישנם עוד יהודים הנמצאים באותו מצב של פקוח נפש כמוני, וכתוצאה מזה ישנו גם גוף המסדר ומחלק את סדר

¹⁵ עיין שער הציון ר"נ ס"ק ט'.

הרב שמואל הבר

ההצלה, אינה משנה את העובדה שיש גם פקוח נפש של כל פרט ופרט שמכוחו נעשה סדר היציאה למלחמה.

ב. דבר זה אסור ממה שכתב הרמב"ם בהלכות ת"ת¹⁶ שהבאנו לעיל, שאסור לאדם להנות מדברי תורה. ומה לי צדקה בממונו מה לי צדקה בגופו, שהרי אחרים עושים בשבילו אותה צדקה שיוצאים להתאמן ולהילחם ולשפוך דמם בעדו. וטענת הכ"מ - "קיי"ל כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבנו ואחריו נוהגים ליטול שכרם מן הציבור" - לא שייכת כאן.

ג. ועוד במ שלישיה: מי הוא זה ואי זה הוא האומר שאפשר להעשות ע"י אחרים? ידועה מחלוקתם של ר"ע, ריה"ג ור"י על משמעות הפסוק "הירא ורך הלבב"¹⁷.

ר"ע אומר: 'הירא ורך הלבב' כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. ריה"ג אומר: ...זהו המתירא מן העבירות שבידו... ר"י אומר: אלמנה לכה"ג, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט.

ומסבירה הגמרא שמחלוקת ריה"ג ור"י יוסי היא אם עבר עבירות דרבנן.

הרמב"ם¹⁸ פסק כר"ע, אך המאירי בסוטה פסק כריה"ג וכן החינוך בסימן תקכ"ו. וכן משמע מהטור ומהשו"ע¹⁹ שפסקו: "המספר בין ישתבח ליוצר אור, עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה".

מי הם אותם אחרים הצריכים לצאת למלחמה? אוכלי נבילות וטריפות, מחללי שבת בפרהסיא, בועלי עריות וכו'? גם ר"ע, אף שלא היה משחררם ממלחמה, ודאי שסובר כי עדיף שיצאו אלה שאין עבירות בידם. וגם אם הם שוגגין או תינוקות שנישבו - אונס כמאן דעביד צדיקים לא אמרינן. "החלצו מאיתכם אנשים לצבא"²⁰, מפרש רש"י "אנשים" - צדיקים. "בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק"²¹ - בחר לנו אנשים גיבורים ויראי חטא (שילוב דברי ר"ע וריה"ג).

א"כ להפך, אותם שנדבה רוחם אותם ונתקדשו קדש קדשים, הם הם החיילים האיכותיים, והם צריכים לצאת למלחמה, כי הם טובים יותר, ולא יכול להעשות ע"י אחרים. וע"י בחינוך תקכ"ו "וכן הירא מעבירות שבידו ראוי להחזירו פן יספו

¹⁶ פ"ג הי"ב.

¹⁷ סוטה מ"ד ע"א.

¹⁸ ה"ל מלכים פ"ז ה"ט"ו.

¹⁹ סימן נ"ד ס"ג.

²⁰ במדבר ל"א ג'.

²¹ שמות י"ז ט'.

"הסדר לכתחילה"

אחרים בעווננו, וכל דרכי התורה יושר ואמונה" ובריאים²² כתב אם לא שבו עוברין בל"ית: "אם לא שבו יראי לבב היו עוברים בלאו לא ימס". ולקמן אביא את דברי הרב פרנק, המבוססים כנראה על דברי החינוך, "וכמפורש בפרשת המלחמה שהכרוז היה יוצא מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו, וכמובא בחז"ל שהכוונה היתה להירא מעבירות שבידו, כי הוא מסכן את עצמו וגם את הלוחמים איתו" עכ"ל. אי"כ זה נקרא יכול להעשות ע"י אחרים? אתמהא.

ה. לימוד תורה – צורך השעה

הרב פרנק בהקדמתו לספר "הלכות מדינה" כותב:

וכן ההוכחות שמביא אחד הרבנים מדברי חז"ל, כי בני תורה ובני הישיבות מחויבים ללכת לצבא, הנה כד נעיין במצב היהדות בדורות הקדמונים, ונראה ההפרש שבין הצבא של היום לצבא של הקדמונים. אז יתגלה כי אין לדמותם כלל, דאמרינן²³ "א"ר נחמן אמר רבה בר אבון: אמר להם משה לישראל שמה חזרתם לקלוקלכם הראשון? אמרו לו לא נפקד ממנו איש. אמר להם: א"כ כפרה למה? אמרו לו אם מידי עבירה יצאנו, מידי הרחור לא יצאנו. ורש"י מפרש 'לא נפקד ממנו איש' דהיינו שלא נחסר מדת יהודית. וכן בילקוט שמעוני על דורו של דוד, 'א"ר יהושע דסבנין בש"ר לוי: אפילו תינוקות שהיו בימי דוד, עד שלא מעמו מעם המא, היו יודעים לדרוש את התורה במ"ט פנים מהור ובמ"ט פנים ממא'. הרי נפלאה מדרגתם במעלות התורה, ובודאי שלא היה חשש שמי שהוא בחברתם יתקלקל ויאבד את עולמו בזה שהיה בחברתם. ומה דמות תערכו להצבא של היום שרובו מנותק מתורת ישראל? ולא שאינו יודע לדרוש מ"ט פנים בתורה, אלא שאין לו כלל פנים בתורת ישראל. וידוע שרוב הנכנסים לצבא מהיראים ושלמים יוצאים עקודים ונקודים, אין בהם מתום. שע"פ פסק הרמב"ם אסור לאיש ישראל לישב בין סביבה שכזו המסיתים ומדיחים. בודאי חוב קדוש הוא לדרוש במפניע שבני הישיבות ישתחררו מעבודה זו, כדי שיהיו בישראל לומדי תורה המקיימים את העולם ונחוצים לכלל ישראל כאויר לנשימה.

גם מדבריו נראה שאינו מביא פטור מעצם הדין, אלא סיבות צדדיות שלפי המצב כיום נראה שלא קיימות כלל במסגרות ההסדר.

²² ס"י רצ"ה (רטי"ו בדפוס ווילנא).

²³ שבת ס"ד ע"א.

הרב שמואל הכר

וכן בהקדמתו לספר "משפט הצבא בישראל":

הלב מתכוין לראות את הנוער הישראלי, אשר שש להתגנים לצבא ישראל במטרה קדושה וחרוף-נפש בעד הצלת ישראל, אשר באמת זכות גדול נתגלגל ע"י. אבל כמה לא חלי ולא מרגיש את גודל האסון אשר הנהו ממיט על עצמו בחילולו ש"ק ואכילת נ"ט, והוא לא ידע כי בנפשו הוא ובמעשהו הנהו מאבד את עולמו, כי לא זאת היא דרך עם ישראל במלחמתו. וכמפורש בתורה בפרשת המלחמה שהכרוז היה יוצא מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו. וכמבואר ברז"ל שהכונה היתה להירא מעבירות שבידו, כי הוא מסכן את עצמו וגם את כל הלוחמים איתו.

המצב המתואר בדבריו לא קיים היום, וודאי לא באותם מקומות המבוססים על מסגרות של בחורי ישיבות.

לכן נראה לי פשוט שבמצבה של מדינת ישראל כיום, שהיא כעיר שהקיפוה גויים, תקפה ההלכה המובאת ברמב"ם²⁴:

גוים שצרו על עיירות ישראל, אם באו על עסקי ממוץ – אין מחללין עליהן את השבת ואין עושין עמהם מלחמה. ובעיר הסמוכה לספר – אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת. ובכל מקום, אם באו על עסקי נפשות, או שערכו מלחמה, או שצרו סתם – יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת. ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגוים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

ולכן יש חיוב על כל אדם לצאת לצבא. וחלוקת הנטל צריכה להעשות ע"י שלטונות הבטחון. וכ"כ הרב זוין בחוברת המיוחדת שהוציא תחת השם "אחד הרבנים" (וכנראה אליו מתייחס הרב פרנק):

וכי יש צורך לשנן שוב ושוב ההלכה הידועה והפסוקה (באין חולק) ש'עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם' זוהי מלחמת מצוה²⁵, שעליה אמרו ש'הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה'²⁶? וכי היכן מצינו שת"ח העוסקים בתורה פטורים מחובה זו? ואם יהיה 'אכשור דרא' וכל ישראל יעסקו בתורה, כלום עלינו להניח ח"ו לאויב לעשות בנו מה שליבו חפץ, מבלי להתקומם נגדו ומבלי להתגונן מפניו? אלא מאי, לא אכשור דרא, ויש ב"ה

²⁴ הלי שבת פ"ב הלי כ"ג, ובדומה נפסק בשו"ע או"ח שכ"ט ו'.

²⁵ רמב"ם הלי מלכים פ"ה ה"א.

²⁶ סוטה מ"ד ע"ב, רמב"ם הלי מלכים פ"ז ה"ד.

"הסדר לכתחילה"

אנשים אחרים המוכשרים לצאת למערכת המלחמה? והרי שוב אותה השאלה: היכן מצינו מוקדם ומאוחר מבחינת החשיבות והפחיתות בנוגע להשתתפות בעזרת ישראל מיד צר? ...התורה מגינה על העוסקים בה? אדרבה, היא הנותנת: ישתתפו בני התורה במערכה, וזכות התורה תגן עליהם ועל חבריהם.

והוסיף בהמשך:

'אם בחקותי תלכו, יכול זה קיום המצוות... הא מה אני מקיים אם בחקותי תלכו, שתהיו עמלים בתורה'²⁷. ומה הובטח בשכר זה? 'זרדתם את אויבכם ונפלו לפניכם לחרב' אומנם 'ונפלו' אבל - 'זרדתם! וכ'תנא דבי אליהו' נאמר: 'אמר הקב"ה לא כך כתבתי בתורתך? אף על פי שאין בהם בישראל דברי תורה, אלא דרך ארץ בלבד, יקויים בהם בישראל הכתוב 'זרדפו מכם חמשה מאה, ומאה מכם רבבה ירדפו', אבל אם תעשו את התורה והמצוות אחד מכם ירדוף אלף ושנים מכם יניסו רבבה'²⁸.

ולכן הסיק ש-

מבחינה מעשית יש אולי חשש שהישיבות יתרוקנו בעזוב רוב התלמידים את מוסדות האולפנא, ותורה מה תהא עליה? אבל לשם כך יש להיכנס במשא ומתן עם מוסדות הניום על הסדרים מעשיים ידועים, ותמיד אפשר למצוא את הדרך להקלות ולהגבילות. עד כמה שידוע לי, היתה נכונות כזאת מצד אותם המוסדות. אבל להחליט באופן פסקני לבלי להשתתף כלל ועיקר, לא להירשם ולא להיפקד ולא ולא ולא - זו מנין לכם?

1. פטור משירות צבאי מצד "עת לעשות לה' הפרו תורתך"

ההיתר היחידי שיכול להיות הוא: "עת לעשות לה' הפרו תורתך". מתוך ראיית המצב הכללי בעם ישראל, שרוב מניינו ובניינו הושמד בשואה, יכולים להחליט גדולי ישראל שישנו צורך מיוחד להקים את עולם התורה מחדש, ולשם כך יש לפטור ת"ח משירות צבאי. וכעין שכותב הכ"מ²⁹ על דברי הרמב"ם האוסר לת"ח ליטול שכר:

וגם כי נודה שהלכה כדברי רבנו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו בן כל חכמי הדורות משום עת לעשות לה' הפרו תורתך. שאילו לא היתה פרנסת

²⁷ רש"י ויקרא כ"ו ג' (בשם ת"כ).

²⁸ אליהו רבה פרק י"א.

²⁹ ה"י ת"ת פ"ג ה"י, בסוף דבריו.

הרב שמואל הבר

הלומדים והתלמידים מצויה, לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי, והיתה התורה משתכחת ח"ו. ובהיותה מצויה – יוכלו לעסוק ויגדיל תורה ויאדיר.

כן שמעתי מת"ח אחד ששמע מפי ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל: זהו ההיתר היחידי שיכול לבא בחשבון, לדעתי, וברור שזהו מצב של בדיעבד ולא מצב אידיאלי. ועוד, שהוא בנוי על הנחה שרק בפטור מלא משירות צבאי ניתן לגזל ת"ח. גם אנו יוצאים מתוך הנחה שאחת המטלות המרכזיות, אם לא המרכזית שבהן, המוטלות על עם ישראל, היא גידול דור של ת"ח מנהיגים בכל הרמות. אך מתוך אותה נקודת מוצא יוצאים אנו לכיוון הפוך, וטוענים: שת"ח אינו רק מאגר מידע, אינו רק ש"ס מהלך, אלא אם דומה הרב למלאך ה' צבאות, אם הוא אישיות שלמה המורכבת גם ממידות, גם מקיום כל מערכת המצוות וגם מידיעת כל התורה, אז קבלו תורה מפיו.

המשנה באבות בפרק קניין תורה - בו אנו מקבלים מחז"ל הדרכה מפורטת אלו מידות ותכונות נדרשות מאדם בישראל הניגש ללמד תורה - מציינת בין היתר תכונה מרכזית אחת - "הנושא בעול עם חברו"³⁰.

בתחילת ספר שמות מדגישים התורה וחז"ל תכונה זו של נשיאה בעול שהיתה במשה רבנו, ועל ידה זכה להתגלות נבואית, להנהגת עם ישראל ולקבלת התורה. "ויצא אל אחיו וירא בסבלותם"³¹, כותב רש"י - "נתן עיניו ולבו להיות מצר עליהם". ומרחיב המדרש³²:

מהו וירא? שהיה רואה כסבלותם וכוכה ואומר: חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם. שאין לך מלאכה קשה ממלאכת המיט והיה נותן כתפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן.

זירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו ויפן כה וכה, ראה מה עשה לו בבית ומה עשה לו בשדה.

משה רבנו חש את תחושתו ואת צערו של האיש העברי, ומיד, ללא היסוס, למרות שמסתכן בנפשו, הורג את המצרי.

בעקבות זה ממשיך המדרש ואומר:

אמר הקב"ה: אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל ונחנת בהם מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך, ה"ד

³⁰ אבות ו' ו'.

³¹ שמות ב' י"א.

³² שמו"ר א' כ"ז-כ"ח.

"הסזר לכתחילה"

זירא ה' כי סר לראות', ראה הקב"ה במשה שפר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך, זיקרא אליו אלוקים מתוך הסנה'.

דורשים חז"ל, כי משה זוכה להתגלות נבואית בסנה כיון שסר לראות בצערן של ישראל, נושא בעול עם ישראל. אצל משה הדברים מגיעים עד כדי מסירות נפש: "ואם אין מחני נא מספרך"³³, לא כאיום, אלא משום שלא שייך - "משה רבנו" בלי עם ישראל.

התורה - מציאות רוחנית, ואדם הלומד תורה חייב לסגל לעצמו תכונות רוחניות, שנשיאה בעול עם חברו היא אחת המרכזיות שבהן, כפי שכותב הסבא מקלם בספרו "חכמה ומוסר": "שהוא הדבק הגמור והפך הפירוד". יותר מכך, מנהיג ציבור לא די לו להזדהות עם רעיון משותף, אלא חייב להיות חלק בלתי נפרד מהציבור המונהג. ובמיוחד אצל עם ישראל המהווה יחידה אחת ולא אוסף של פרטים, בחינת: "כל ישראל ערבים זה לזה"³⁴. התכונה המובחרת לעניין זה, כפי שמדגישים חז"ל אצל משה, היא "הנושא בעול עם חברו".

התורה היא המציאות הרוחנית המנהיגה ומדריכה את עם ישראל, כל פרט ופרט בחיי עם ישראל נמצא בה, בעבר בהווה ובעתיד, ועל פיה ישק דבר. ולכן הרוצה להנהיג את עם ישראל, חייב שיהיה קשור בתורה - שהיא ההנהגה האמיתית, השורש והיסוד לכל פעולה בעם ישראל. מכאן שנושא בעול איננה תכונה מקרית המשותפת ללומד התורה ולמנהיג, אלא זה גופא דבר אחד. הת"ח הוא המנהיג, והמנהיג הוא הת"ח, כפי שהדברים באים לידי ביטוי במשה רבנו ע"ה, שהיה מנהיג עם ישראל והנביא שקיבל את התורה. עם ישראל - הנהגתו הרוחנית והנהגתו הגשמית - חד הם.

ז. ספרא וסייפא

לית מן דפליג כי היום העול הכבד ביותר המוטל כמעט על כל בית אב בישראל הוא העול הבטחוני, ולכן ברור שהנוסחה האידיאלית לגידולם ולפיתוחם של ת"ח בכל הרמות, שהם בסופו של דבר גם מנהיגי ישראל, צריכה להיות מבוססת על העיקרון של שילוב השירות הצבאי - במידה, במשקל ובמסורה - בתוך מסגרת הישיבה.

³³ שמות לייב לייב.

³⁴ עפ"י שבועות לייט ע"א.

הרב שמואל הבר

יתרה מזאת, חוץ מהמצוה של הצלת נפשות כלל ישראל, על הכשרתו של ת"ח לעבור דרך אותה תכונה מרכזית, עליה עמדו חז"ל בפרק קניין תורה - "הנושא בעול עם חברו", עם כלל ישראל.

מעבר לכך, כיצד אפשר לנתק ת"ח ממצוה מרכזית כזו של הצלת נפשות, שביסודה היא מצוה המוטלת בעדיפות ראשונה עליו, כפי שכתבנו לעיל? וכי זהו גדול תלמוד תורה שמביא לידי מעשה?! כל דברינו באים להדגיש צד אחד של ההכשרה התורנית, ואינם באים לגרוע כהוא זה מהעמל, השקידה והמסירות שאדם צריך להשקיע בעצם לימוד התורה. אומרת הגמ' בעירובין³⁵:

'שחורות כעורב', במי אתה מוצאן (סדרי התורה)? במי שמשכים ומעריב עליהם לבית המדרש. רבה אמר: במי שמשחיר פניו עליהן כעורב.

אכן ברור, שאדם צריך להשקיע את מיטב שנותיו בלימוד התורה כדי לגדול בתורה. אך אפשר לקיים שניהם, ואין להוציא אף אחד מן המרכיבים הבונים את אישיותו השלימה של הת"ח. וכפי שמצינו בדורות ראשונים, בזמן התנ"ך, שגדולי הדור, ראשי הסנהדרין, היו גם ראשי הצבא.

לכן, העיקרון של שילוב אותן שתי מטלות מרכזיות - גידול דור של ת"ח ובטחון עם ישראל בשירות צבאי, במידה במשקל ובמסורה, בתוך מסגרת הישיבה, ובנסיון כן לחבר ביניהם ולדאוג לצמצם עד למינימום את החיכוך ביניהם - היא הדרך הנכונה לגידול ולפיתוחו של ת"ח. כל אחת משתיהן מפרה, משלימה ובונה את רעותה. ת"ח השלם, הוא זה הנושא בעול הבטחוני. והחיילים השלמים, הם אנשים צדיקים ויראי חטא, ולא עם הארץ חסיד. דבר זה לא רק "בנסתר", אלא גם בנגלה: התוצר שאמור לתת ההסדר, הוא חייל מוסרי יותר, ערכי יותר, בעל מוטיבציה גבוהה יותר לשרת בכל מצב ובכל גיל, וזהו למעשה המרכיב המרכזי של חיילות.

מעבר לאמת שבדבר, נראה לי גם מאד לא מציאותי שאותם אלה האמורים להיות מנהיגי הדור, בעלי דוגמא אישית ובעלי יכולת השפעה על הציבור, יוכלו למלא את יעודם בלי לשאת בעול הנטל הבטחוני הכבד. רוב רובו של הציבור לא יבין זאת. וגם אם חילול השם דיני אין כאן, וכמו שכותב הכ"מ על דברי הרמב"ם "עת לעשות" ולא חש לחילול השם, אך זר לא יבין זאת, כי ציבור שלם נקי יהיה לביתו בעוד הוא צריך למסור נפשו עבורם. ומה עוד שאלה הם האנשים שצריכים להיות דוגמא בשבילו באורחות חייהם ובדרך של לפנים משורת הדין בה ראוי שינהגו. לכן

³⁵ כ"א ע"ב.

הייתי מעורר על עוד נקודה. על המשנה באבות³⁶ :

הוא היה אומר: כל שהכמתו מרובה ממעשיו, למה הוא דומה? לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטים, והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו. שנאמר: 'והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב'.

כתב המהר"ל ב"דרך החיים":

יש לך לדעת, כי האדם בחכמתו הוא נכנס במדרגה העליונה, וכאשר האדם מצד עצמו, דהיינו מצד המעשים אין ראוי לה, דהיינו, כאשר מעשיו מועטים ואין ראוי לו אותה מדרגה העליונה שנכנס בה, וכל אשר יש לו מדרגה יותר מן הראוי אליו, הוא כמו אילן שיש לו שורש קטן וענפיו מרובין. והנה יש לו דבר שאינו ראוי לו ומפני זה האילן נוטה אל הנפילה. וכאשר יבא אליו רוח מעט, הופכתו על פניו. וכך כאשר יש לאדם חכמה יותר מן מעשיו, נכנס במדרגה אשר אין ראוי לו, ובשביל כך התורה היתירה אשר יש לו, לפי ערך מעשיו, היא אליו סם המות. כמו שאמר³⁷ זכה – התורה אליו סם חיים, לא זכה – התורה אליו סם המות, כי צריך שתהיה התורה ראויה אליו, ולפי ערך מעשיו אין התורה ראויה אליו. ולפיכך הוא נוטה אל ההעדר, וכאשר בא אליו דבר מתנגד הוא נעדר לגמרי. כי כבר התבאר כי מעשי האדם הם נחשבים שורש ועיקר אל האדם, ולפי השורש ראוי שתהיה החכמה שהיא נחשבת ענף לאילן הזה.

פירושו של דבר, שהעוסק בתחום הלימודי גרידא, בלי לעסוק במקביל בקיום המצוות ברמה שווה, כורת את הענף עליו הוא יושב. כפי שכבר כתבנו, בשירות הצבאי ישנו אמנם החיוב להגן על עצמך, אך מצד שני ישנה גם מצות הגנה על אחרים, שהיא אחת המצוות בהן האדם יכול לגמול חסד מירבי עם זולתו, הצלת נפשות. (מעבר למצוה של עזרת ישראל מיד צר). זהו אחד החסדים המרכזיים ביותר ברמה הלאומית בתקופה זו שאדם יכול לתרום לעם ישראל. ולכן, גם אם נקבל את התפיסה, כי אדם הרוצה לגדול בתורה חייב מבחינה מעשית להשקיע תקופה ארוכה אך ורק בלימוד וחינוך עצמי ברמתו הגבוהה ביותר, הרי שתוצאותיו של לימוד זה צריכות להביאו לידי מעשה המצוות ברמה המקבילה, ולא יתכן שהתוצאות של

³⁶ ג' י"ז.

³⁷ ע"פ יומא ע"ב ע"ב.

הרב שמואל הכר

אותו לימוד ימנעו ממנו את האפשרות להגיע לרמה מירבית של חסד עם הציבור, שלדעתנו בשעה זו היא עזרת ישראל מיד צר. ולכן, כאשר אנו בונים את אישיותו של ת"ח, צריכים אנו בד בבד עם התפתחותו הרוחנית בתחום האישי לתת לו את הכלים למצות עצמו גם בתחום החסד. ואותם היושבים עד גיל מבוגר בישיבה, גם אם ירצו לא יוכלו מעשית להשתתף במאמץ הבטחוני.

לכן גם העיקרון של ישיבות ההסדר בנוי על הפטור של "עת לעשות לה", הפרו תורתך", ומשום כך אין בני ישיבות ההסדר נושאים בנטל הביטחוני ככלל הציבור. אך אותו "עת לעשות" המוביל חלק מהציבור שלנו לשבת בישיבה ולדחות את השירות הצבאי לגמרי, או לחילופין לישב וללמוד על גיל מבוגר מאוד, מצב הגורם להגיע ליחידות שאינן ברמה הראשונה, כדי שיוכל לגדל ת"ח בעלי שיעור קומה, אותו "עת לעשות" מוביל אותנו לכיוון ההפוך של הליכה לצבא, כדי להגיע לאותה מטרה של גידול ת"ח. גם אנו מבססים את דברינו על ראיית המציאות, מתוך ניסיון מצטבר כי בהוצאתם של התלמידים לשירות הצבאי לפרק זמן של שלוש שנים, כפי שמשרתים שאר החיילים במציאות של היום, יקשה עלינו מאד לגדל דור של ת"ח, וכן הפוך. היחס בין לימוד בישיבה לבין השירות הצבאי כפי הנהוג בהסדר היום, לא רק שאינו הופך את השירות בצבא לגורם המונע את צמיחתו של הלומד, אלא אדרבא, הוא אחד הגורמים המרכזיים הבונים את אישיותו של הת"ח. לכן לדעתנו זוהי הדרך האידיאלית לגידול ת"ח גם במציאות של היום ולא רק של התנ"ך. אי לכך אין זו רק דרך לרבים, ואילו אותם אלו שיש להם את הפוטנציאל הכשרוני ויכולת ההתמדה הגדולה יפטרו משירות צבאי. אלא להפך, אלו היחידים המסוגלים לגדול להיות ת"ח בעלי שיעור קומה - להם בעיקר מיועד אותו מסלול, וגם לאחרים.

בשולי הדברים נראה להוסיף הערה נוספת. אם נכונים דברינו שכל הפטור מהליכה לצבא, וגם למחצה לשליש ולרביע, בנוי על "עת לעשות", הרי שההנהגה של הבחורים בהיותם בישיבה צריכה להיות שונה מאשר הנהגת לימוד תורה רגיל, שבו, כפי שנפסק, כל מצוה שאינה יכולה להעשות ע"י אחרים מפסיקים לימוד תורה ומקיימים את המצוה. וכפי שמנמק רבנו המאירי במו"ק³⁸:

ואע"פ שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, לא נאמר כן בת"ת. הואיל ועקרה לידיעת קיום שאר המצוות, מבטלין אותה בשביל כל מצוה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים.

³⁸ טי עייב.

שאמרו בירושלמי על זה: הלמד לעשות ולא הלמד שלא לעשות, שהלמד
שלא לעשות – נח לו שלא נברא.

משא"כ אם היא יעת לעשות.

כל מה שפטרו אותנו מהליכה לצבא הוא בשביל לימוד תורה ולא בשביל מצוות
אחרות, בין אם יכולות להעשות ע"י אחרים ובין אם אינן יכולות. הצריך לעמוד
לנגד עינינו הוא מצות הליכה לצבא כנגד אותה מצוה, ולא מצוות לימוד תורה כנגד
אותה מצוה⁴⁰. ולכן לא כל צורך כללי בעם ישראל, גם אם הוא חשוב ביותר, ואינו
יכול להעשות ע"י אחרים, צריך לבטל תורה בשבילו. ולהחליט על צרכים בעם
ישראל, שגם הם "עת לעשות", וגם למענם צריך לפטור משירות צבאי, לזה צריך
כתפיים רחבות, ולא כל ראש ישיבה יכול לעשות דין לנפשו.

לסיכום הערה זו, ההנהגה בתוך כותלי הישיבה צריכה להעשות ע"י אמות מידה
שוונות מאשר גדרי לימוד התורה הרגילים, ולא כאן המקום להרחיב ולבדוק כל פרט
ופרט.

³⁹ ט"י ע"א.

⁴⁰ כמובן כאשר אנו מדברים על לימוד תורה, אנו מדברים בצורה רחבה על כל המסגרת הלימודית -
חינוכית, הבונה את התי"ת.